

دەستورى كوردستان: رىكەوتن و ئىرااقچىھەتنى يەكتى و پارتى

شاخەوان شۆرش

shaxewan@kadirshorsh.com

9.2.2007

دەستور بەكورتى؛ كانونە بنچىنەبىيەكانى ستاتە و پەرنىسىپە بنچىنەبىيە رامىيارىبىيەكانى ستات دىار دەكەت. ئاسايى لە دەستوردا كانون و رېسا سەبارەت بە شىۋە و رېسای كانوندىنان، مافى هەلىزىاردەن و خۆپالاوتەن بۇ پەرلەمان، دەسەلات و ئەركى حکومەت، سىنورەكانى دەسەلاتى بەرىۋەبرىدن، كاروفەرمانى دادگاكان و سەربەخۆيىان، مافەكانى مەرۆف وەك ئازادى و پاراستنى ئازادى مەرۆفەكان، يەكسانى مەرۆفەكان و مافەكانىان لە ئازادى دەرىپىن و كۆبۈونەوه، ئازادى ئايىن، مافى خاوهندارىي ھەندى. دەنۇوسرىن. وردهكارى و پۇونكىرىنەوه، كانونى نابنچىنەبىي يَا پەيوستدار بە بەرژەوەندى توپىزىك، مىتزوو، بەرزىكىرىنەوه و ستايىش، پىرۇزىكىرىن و چەمكى سۆزدارانە لە دەستوردا نۇوسىنیان گۈنجاو نىيە.

ئەنجومەنى نىشتىمانى كوردستان (ئەو ناوه لە عارەبىيەكە وەرگىراوه) كە خەلک وەك پەرلەمانى كوردستان ناوى دەبەن، لە 22 ئۆگۆستى 2006 دا پىرۇزى ۋەشىنوسى دەستورى كوردستانى راگەياند. ئەو رەشىنوسە لەلايەن دەستەيەكى تەرخانكراو كە بىرىتى بۇون لە 19 كەس ئامادە كراوه. ئەوانە زۆربەيان ئاواھلناوى دكتور و پارىزەريان ھەمە. بەگۇتنى خۆيان سووديان لە زۆربەي دەستورەكانى ولاتانى جىهان (بە ھەموو ولاتە عارەبىيەكانىشەوه) وەرگرتۇوه. ھەروەها تىبىنى و سەرنجى شارەزايانيان لەبەرچاۋ گرتۇوه و سايىتى تايىبەتىان بۇ ئەم مەبەستە كردۇتەوه. ھەر بۇ دەلىنايى، چەندىجارىك ھەولۇما سەيرى ساپىتەكە بىكم بەلام كارى نەدەكىد! ئەگەر سەيرى تەواوى دەستورەكە بىھىت، لەلايەك گۈنجاوه بېرسى، لەبەرچى ئەو ھەموو دكتور و پارىزەرە نەيانتوانىيە دەستورىكى كورت و پۇخت و مۇدۇرن داپېزىن، ھەروەها دەبىن ئەوانە چ سوودىكىيان لەو ھەموو دەستورە كە گەلىكىيان ھى ولاتانى كۆنەپەرسىت و دىكتاتۆرن، وەرگرتى؟

لە پاشكۆكەدا دەلىن پشت بەو پىرۇزى فيدرالىيە كە لە سالى 1974 دا كە لەلايەن ھەندى پارىزەرەوە ئامادە كراببو بەستراوه. سەيرە 1974 لەكى و 2006 لەكى؟ دوو سەرددەمىي رامىيارىي تەواو لەيەكتى جودا! نازانم مەبەست لىرەدا بەستەنەوەي پىرۇزى فيدرالىيە بە بىزۇنەوەي چەكدارى ئەيلول، بەمجۇرە گىرانەوەي بېرۇكەي فيدرالى بۇ شۆرپى ئەيلول، يا لەبەر ئەو بۇوه كە ئەو پىرۇزىيە لە پىرۇزە فيدرالىيەكانى سەرددەميش گۈنجاوتر بۇوه، بۆيە نەكراوه بەلاوه بىندرىت. من ئەوەي يەكەميان بە نزىك دەبىنم، چونكە لە پىشەكى و پاشەكى دەستورەكەدا زۆر ھەولدراوه دلى بالى تالەبانى و بالى بارزانى رابكىرىت. شاياني گۇتنە ئامانجى شۆرپى ئەيلول و ئەوەي دواي ھەرەسى ئەيلولىش ئۆتۈنۈمى بۇ كوردستان بۇو، دىيارە جىڭ لە كاژىك/پاسۆك. لە سالى 1992 دا پارتى ديموکراتى كوردستان سەرەتا لەگەل فيدرالى نەبۇو و پىي لەسەر ئۆتۈنۈمى دادەگرت، بەلام پاشان لەگەل يەكتى نىشتىمانى كوردستان لەسەر بېرىارى فيدرالى پىكەوتن.

ئەگەر سەيرى پىرۇزى سەرۆكايەتىيەكەي پىشىت و لە بەرژەوەندىيەكانى ھەردوو پارتى دەسەلاتدار بىنۇرىن و سەيرى ئەو دەستورە بىكەين، دەبىنن ئاواھرۆكى دەستورەكە رەنگ لە بەرژەوەندى ئەوان و

سەرۆکە کانیان دەداتەوە، جگە لە وەھى دەستورەكە لە دەستورى ئىراق نزىك بىرىتەوە. بۇ يە نازانم ئەم دەستەيە تىبىنى چى شارەزايانىان لە بەرچاو گرتۇوە! ئەگەر شتىكىان دەستكارى كىرىدى بەئەگەر ئۆز ئەمبووە كە زيانى بۇ بەرژە وەندى دەسەلاتداران نەبووە، يَا بەرژە وەندىيەكانى ئەوانىان بەھىزىتر كىدووە و باشتىر لە بەرچاو گرتۇوە. گومان لە وەدايە ئەم دەستەيە زاتى ئەمە كىرىدى دەستكارى ئەم خالانە بکات كە پەيوەندى نزىكى بە بەرژە وەندى هەردوو پارتى دەسەلاتدارەوە هەيە.

ئەم دەستورە رەنگانە وەھى بەرژە وەندىيەكان و دەھا ويشىتەي رېكەوتىنى ى.ن.ك و پ.د.ك.م، بۇ نمونە هەللىزاردەنى سىستەمى سەرۆكايەتى دەرھا ويشىتەي رېكەوتى ئەوان بۇو، بە تابىبەتىش بە دىھەتنانى ئارەزووەكانى مەسعود بارزانى بۇو. ھەولى نزىكىردنە وەھى دەستورەكە لە وەھى ئىراق بەھەمان شىيە ئەنجامى رەھوتى ئىراقچىانە ئەوانە. دىارە ھەولىش دراوه بەپاكانە كىردىنە و بېرىگەي جىا لە وەھى لە دەستورى ئىراقدا ھاتۇوە، بىنوسرىن. لە وتارى تىدا دىيمە سەرەندىك لەوانە.

دەستورەكە جگە لە پاشكۆكە 35 لەپەرەيە، تەنها پىشەكىيەكە 3 لەپەرەيە. وادىارە زۆرى و بۇرى، يَا گۇورەيى و قەبەيى رۆللى خۆيان بىنۇوە. با دەستور 100 لەپەرە بىت، بەلام كە پوخت نەبىت، پېرى لە خالى زىادە و سەپىندرار و نەتاۋانى مەبەست بېتىكى ج سوودى هەيە.

ھەر بۇ نمونە بەپىويسىتى دەزانم لە مبارەيە و ئاماژە بە دەستورى دانىماركى بکەم، دەستورى دانىمارك كە لە سالى 1849 نۇسراوه و لە سالى 1953دا ھەموار كراوه 15 لەپەرەيە، دانىمارك لە سايىھيدا ئەپەرە دىمۇكراسييە. لە سالى 1998دا مامۇستاكەم ھەمو دەستورەكە لە دوو دىبۈزى پەرەيەكى A4 دا دايە دەستىم!

لە رەشنۇوسى دەستورەكە كوردىستاندا جگە لە خالى نەرينى و سەپىندرار، لە پىشەكى و پاشەكىيەكەدا ستايىش، پاكانە كىردىن و درېزىدادىرى دىارن. ئەم جۆرە بېرخستنە و روونكىردىنە وەھى زىاتر وەكى پاكانە كىردىن خۆيان دەخەنە بەرچاو. پاكانە كىردىن بۇ ھەندى خالى گرنگى ناو دەستورەكە، كە خۆيان لېيان دلىان نىن.

زۆر خالى ھەيە نۇوسىنى لە دەستوردا گونجاو نىيە. ووشە و چەمكەن كانۇنى نىن و ناچەنە خانەي بىلايەنى و ھۆشمەندىيە و شايىانى ئاماژە پېكىردىنە، چەمكى "زېنۇسايد يَا گەكۈژى" لە تەك تاوانى ئەنفالدا نەنۇسراوه. نازانم ھۆكەي چىيە، بەلام زۆر پىويسىتە جەخت لە سەر بۇونى ئەم چەمكە لە دەستوردا بىرىتەوە. ھەروەھا لە تەك چەمكى پاكتاۋى نەۋاپىدا، چەمكى "بەعارە بىردى" نەنۇسراوه، كە پىويسىتە بىنوسرىت.

دىارە نە دەستورى دانىمارك نە ئەمە فەرەنسا يَا ولاتى دىمۇكراٽى دىيە ناتوانى ئەمۇرۇ كوردىستان بکەنە و لەتىكى دىمۇكراسى، چونكە كىشە ھەر ئەمە نىيە چى لە دەستوردا نۇسراوه، بەلكو كىشە كە لە لایەكىتىر ئەمە، تاچەند پارتە دەسەلاتدارەكان رېزى دەستور و كانون يَا دەسەلاتى كانوندانەر دەگىن. لە كوردىستانى ئەمۇرۇدا دوو دەسەلات ھەن؛ ھەرى يەكەيان سەرۆكە کانىان وەكى مىر و شىخ فەرمانپەوان، ھەروەھا بەرژە وەندى سەرۆك و پارتە كە خۆيان لە سەرەرووى بەرژە وەندى گەلدا دادەنلىن. نە پەرلەمان و نە دادگا دەسەلاتيان لە ئاست ئەواندا نىيە.

دەستورەکە بە زمانى عارەبى نووسرا، بەمچۇرە دەقە ئۆرگىنال و باوەرپېتکرا وەكى ئارەبىيە. دەقە كوردىيەكە كە وەرگىرەداوى عارەبىيەكەيە، بە زمانىكى خراب و پر لەھەلە بۇ خەلەك نووسراوە. بەمېتىيە گەرانەوەي پەرلەمان لەمەدۋا ھەمېشە بۇ دەستورە عارەبىيەكە دەبىت، چونكە ئەو دەقە ئۆرگىنالەكەيە.

پرسىيارى گونجاو ئەوەيە؛ بۇ دەبى دەستەي دىاريکراوى پەرلەمانى كوردستان بچى بە زمانى نەتەوەي چەوسيئنەر و داگىركەر دەستورەكەي خۆى بنووسىتەوە؟ بۇ دەبى ئەوانە بچن بە زمانى نەتەوەي گەلکۈز دەستورى گەلى كوردستان بنووسىنەوە؟ ئەگەر كورد قەرەج بايە و خاوهنى نووسىينى تايىبەت بەخۆى نەبايە، دەگۇترا دەكىرى ئەوە رېڭاچارەيەك بىت. ئەگەر كورد خاوهنى زمانى تايىبەت بەخۆى نەبايە و بە عارەبى دوابا، دەگۇترا ئەوە چارەيەكى گونجاوە. ئەگەر زمانى كوردى زمانى نوسيين نەبايە، دەگۇترا لەبەر ئەوە بۇوە. دىيارە دەولەمەندى و بەپىزى زمانى كوردى لە كەس لە نوسمەران و رۆشنېبرانى كوردستان شاراواه نىيە.

دەكىرى بەپىزى رەوتى ئىراقچيانەيى.ن.ك و پ.د.ك ئەو كارە بە گونجاو دابىدرىت، ھەروەك ئەوان هاتوون زمانى عارەبيان لە تەك زمانى كوردى وەك يەك بە زمانى فەرمى ھەرئيم داناواه. بەلام لەو رۇانگەيەوەش ئەوەي كراوه ناگونجاوە. ئەوە دەكرا لەگەل ئەو رەوتەدا گونجاو بىت، ئەگەر دەستورەكە بە كوردى نووسراپا و پاشان لەبەر عارەبەكانى ھاوبەشيان لە ئىراقدا وەريانگىرابا يە سەر زمانى عارەبى، واتە دەقە ئۆرگىنالەكە كوردى بىت، بەلام وەك ئاشكرايە ئەوان پىچەوانەكەيان كردۇوە. بۇيە ئەوەي ئەوان و سەركىدايەتى دەسەلاتى باشور دەيکەن ئاماژە بەو تىكەيشتنە ناكلات (دەسەلاتداران دىزى ئەوە نىين و پېشتكىرى دەكەن)، بەلكو ئاماژە بە لاۋازى بىروا يَا بىروا بەخۆنەبۇون و بېرۋانەبۇون بە زمان و بەها نەتەوايەتىيەكانى دىكەي گەلى كورد دەكەن (لىرەدا مەبەستم ئەوانە نىيە كە دىزى ئەو دىياردە ناپەوايە وەستان). ئەوان خۆيان بەكرىدۇوە، بەها و ھزرى نەتەوەي عارەب لەوەي خۆيان بە بەرزتر سەير دەكەن. ئەوان سەيرى زمانى عارەبى وەك زمانى كانون و زانست دەكەن، ئەو بەها و گەورەيە ئەوان لە زمانى نەتەوەي داگىركەر دەيىيەن لە زمانەكەي خۆياندا نايىيەن، ئەو بېرۋايە ئەوان بەزمانى نەتەوەي گەلکۈزى عارەبيان ھەيە بە زمانەكەي خۆيان نىيە.

نەتەوەي عارەب، كە ولاتى ئىراقى بۇ دروستكرا و باشورى كوردستانى خraiيە ژىر دەست، نەتەوەي لەمېزىنەي داگىركەر و چەوسيئنەر كورده و تاوانى گەلکۈزيان بەرامبەر بە گەلى ژىر دەستەي كورد ئەنجام دا. زمانى عارەبى بۇ كوردى باشور زمانى چەوساندنهو، پاكتاو و بەعارەبىردن و گەلکۈز ئەنفالە. ئەگەر خەلکىكى سەربەنەتەوەي چەوساوهى كورد وەك نويىنەر ئەو گەلە بىن، ئەو زمان و ھزرەي نەتەوەي داگىركەر و گەلکۈز بەرز سەير بەكەن، كەم يَا زۆر ئەو گەلە لە تەنگىزەيەكى گەورەي ناسنامە و كەسايەتى دايە.